

10.33537/sobild.2023.15.1.8

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 16.12.2023
Kabul edildiği tarih: 11.01.2024

Article Info

Date submitted: 16.12.2023
Date accepted: 11.01.2024

1980 SONRASI GELİŞMELERİN ÇEVREYE ETKİLERİ KARŞISINDA BİR DİRENÇ OLARAK SANAT

ART AS A RESISTANCE TO THE ENVIRONMENTAL
IMPACTS OF POST-1980 DEVELOPMENTS

Gülçağ KONÇE
gulcagkonce@gmail.com

Anahtar sözcükler

Direnç; Kültür; Çevre; Sanat

Keywords

Resistance; Culture; Environment;
Art

Öz

Çalışma içerisinde; kültürel ve çevresel sorunların iç içe geçtiği 1980 sonrası dönemin olumsuz etkilerinin önemli ölçüde kendini hissettirdiği ortaya konmaktadır. İnsanın çevre yanlısı çalışmalarını kolayca göz ardı edebilen yapısının temeli sorgulanırken neoliberal politikaların bir sonucu olarak kapitalist sistemin desteklediği ölçsüz tüketim ve sistem tarafından doğa üzerinde kurulan tahakküm eleştirilmektedir. Sanatsal üretimlerin sistemin yarattığı çevre sorunları karşısındaki direnci ve bu kavramı çalışmalarında ortaya çıkarma biçimlerini incelemek amaçlanmıştır. 1980 sonrasına tarihlenen sanatsal çalışmaların direnç kavramını nasıl ele aldığını açıklığa kavuşturmak için kuramsal bir çerçeve çizilmiştir. Toplum içerisindeki sınıf farklılıkları ve çevresel felaketler arasında büyük bir bağlantı vardır. Tahakkümün belirginleştiği bir toplumda kapitalist sistem güçlüdür ve tüketim kültürü yaygındır. Sonuç olarak toplum çevresel sorunlar ve doğa tahribatı ile karşı karşıya kalmaktadır. İnsan doğanın bir parçasıdır ve doğa pasif bir alan olarak görülmemelidir. Toplum ve ekolojiler iç içe birbirini desteklemelidirler. Karşılıklı bağlantılılıklar tüketmek üzerine olmamalı birbirlerini destelemek üzerine kurulmalıdır. İnsanı diğer türlerden ayıran en önemli özelliği değişebilme potansiyelidir. İnsan değişim yönünde direnç gösterirse ekolojik bir toplumun imkanından söz edilebilmektedir. Direnç göstermenin çevre yanlısı hareketlerle sürdürülebilir bir düzene, üst üst ilişkisinin olmadığı barışçıl bir tavra işaret ettiği vurgulanmıştır. Değişimin toplumsal dönüşüm ile gerçekleşeceği savunulmuştur. Her türlü tahakküm olgusundan sıyrılmak, katılımcı demokrasinin hüküm sürdüğü bir toplum yaratmak ve sisteme karşı direnç göstermek gerektiği açıklanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ekolojik bir toplumun imkânı sanatsal üretimlerin içerdiği iletiler üzerinden ele alınmaktadır. Çalışma içerisinde ele alınan ve sistemin yarattığı sorunlara karşı direnç örneği sunan sanatçılardan olan: Joseph Beuys, Agnes Denes, Mel Chin, L. Ukeles'in üretimlerine yer verilmiştir. Sanatçıların çevresel sorunlar ve tahakküm olgusu karşısındaki duyarlılıkları, üretimlerine izleyicileri de dahil ettiği katılımcı sanat pratikleri, içinde barındırdığı dirençlilik hali vurgulanarak irdelenmektedir.

Abstract

This study reveals that the negative effects of the post-1980 period, when cultural and environmental problems were intertwined, have made their presence felt to a significant extent. While questioning the basis of the structure of human beings that can easily ignore pro-environmental efforts, the excessive consumption supported by the capitalist system as a result of neoliberal policies and the domination of nature by this system are also criticized. The aim is to examine the resistance of artistic works against the environmental problems created by the system and the way they reveal this concept in their productions. A hypothetical framework has been generated to clarify how artistic works -dated after 1980- address the concept of resistance. There is a strong connection between class differences within society and environmental disasters. In a society where domination becomes evident, the capitalist system is strong and consumer culture is prevalent. As a result, society faces environmental issues and the destruction of nature. Humans are part of nature and thus nature should not be considered as a passive space. Society and ecologies have to support each other. Their mutual interconnectedness should not rely on consumption, but on this support instead. The most important characteristic of human beings that distinguishes them from other species is their potential ability to change. The possibility of an ecological society can be discussed only if human beings resist towards change. It is emphasized that resistance points to a sustainable system with pro-environmental movements and a peaceful attitude where there is no hierarchical relationship. It is also claimed that change will occur through social transformation. What's more, it is necessary to get rid of all forms of domination, in order to create a society where participatory democracy prevails and to resist the system. In the second part of the study, the possibility of an ecological society is explained through the messages of artistic works. Artists included in the study to provide examples of resistance against the problems created by the system are: Joseph Beuys, Agnes Denes, Mel Chin, L. Ukeles. The awareness of the artists for environmental problems and the concept of domination, their participatory art practices including the audience in the production phase are also examined here by emphasizing the state of resilience embedded within.

Giriş

Çalışma, 1980 sonrası kültürel olaylar ve sanatsal üretimler ele alınarak sınırlanmıştır. 1980 sonrası dönemin kültürel değişimleri olarak, neoliberal politikalar sonucu küreselleşme sürecine girdiği ve tüketim olgusunun sistemin çıkarları doğrultusunda desteklediği tespit edilerek detaylıca açıklanmaktadır. Doğanın kaldıramayacağı kadar büyük bir sömürüye maruz kaldığı, kültürün olumsuz etkilendiği tüm bu sonuçların ise yine sistemin kendisini olumsuz etkilediği özellikle Murray Bookchin ve Joel Kovel' in sistem karşısındaki görüşleri doğrultusunda eleştirilmekte ve ekolojik bir toplumun imkânı disiplinler arası bir yaklaşımla sorgulanmaktadır. Doğanın hızlı deformasyon süreci karşısında "Günümüzde sisteme karşı direnç göstermek mümkün müdür?" sorusu açıklanırken, görüşler ve sanatçı üretimleri arasında bağlantılar kurulmaktadır. Sistemin yarattığı olumsuzluklara karşı eylemlerin, çalışma içerisinde ele alınan fikir ve sanatsal bakış açılarının direnç kavramı ile olan bağlantısı irdelenmektedir. Hayata geçirilmesine ihtiyaç duyulan yöntemin bireylerin var olan sistemin sorunları karşısında geleneksel yönetim organlarının tahakkümünden özgürleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışmanın sanatsal bağlamda ele alındığı bölümde yer alan Joseph Beuys, Agnes Denes, Mel Chin ve Mierle Laderman Ukeles'in çalışmalarına izleyicileri de davet eden üretimleri, sistem karşısında direnişi elden bırakmayan ve farkındalık çağrısı içeren yapısı üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda sanatçı bakış açılarında açıkça görülecek olan, doğanın toplumla olan ahengini kendiliğindenlikle yaratabildiği bir bilince erişmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sanatçı duyarlılığı kapitalist sistemin yol açtığı çevresel felaketleri göz ardı edememiştir. Direnç göstermenin kapitalist sistemi eleştirme, toplumu yeniden kurmak, sivil itaatsizlik eylemleri, doğa ile iş birliği, hızlı yaşam eleştirileri sanatın geleceğe dair önermelerini ve direniş biçimlerini oluşturmakta ve çalışma içerisinde sanat eserleri üzerinden açıklanmaktadır. Direniş eleştirel bir tavrıdır. Sanatsal ifade ile birleşince bu ifade aracı farklı bir tezahüre bürünür. Değişim farklı düşünce yapıları ile alışla geleni kırmakla başlar. Sanatın kalıpları kırma, farklı bakış açıları sunma ve yeni bir vizyon yaratmayı tanımlayan karakteri geniş bir yelpazede direnç içeren örnekler içermektedir. Sonuç olarak çalışma içerisinde değişim manevrası, bütüncül bakış açısı, yaratıcılık yetileri, duyarlılık, sistemden özgürleşme gibi önemli kavramları içselleştirilerek amaca ulaşabileceği savunulup kuramsal bir çerçevede açıklanmakta, ekolojik bir toplumun imkânı disiplinler arası bir yaklaşımla sorgulanmaktadır.

Son olarak; bir literatür çalışması yapılmıştır. Çalışma içerisinde yer alan tüm bölümler 1980 sonrası dönem özellikleri ve 1980 sonrası sanatsal çalışmalar ele alınarak ve 1980 sonrası dönemin çevreye olan etkilerine odaklanılarak sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Sanatın

direnç kavramı ile ilişkisi ele alınırken düşünürlerin görüşleriyle öne sürülen çözüm önerileri tartışılmakta ve yorumlanmaktadır. Bu anlamda çalışma; tüketim kültürünün sistemi ele geçirdiği, her anlamda çevresel tahribatın arttığı, kültürel yozlaşmanın hüküm sürdüğü günümüzde güncelliğini koruyan bir araştırma konusudur. Konunun güncel oluşunun metinler arasılık bağlamında diğer araştırmalar için de yararlı olacağı kanısındayım.

1980 Sonrası Çevresel ve Kültürel Değişimler

Çevre sorunları kültürel gelişmelerle hız kazanırken, insanlığın doğa ile olan ilişkisi tamamen doğa yanlısı bir doğrultuda evirilmemiştir. İçinde yer aldığımız sistem evrimin binlerce yılda ulaştığı ekolojik çeşitliliği, hızla yok etmektedir. Ekosistemleri etkileyen insan faaliyetlerini tarihsel olarak incelemek, değerlendirmek ve sorunların kökenini daha iyi saptamak, sorunların hangi koşullar altında giderilebileceğini incelemek gerekmektedir.

İnsanlık son yüzyılda büyük ölçüde doğa tahribatına sebep olmuştur. İnsan yaşamını saran; ekonomik, etnik, kültürel ve toplumsal cinsiyete dayalı ve benzeri çatışmalar çevre sorunlarının sebepleri arasındadır. Çevresel sorunların asıl nedeni formülize edilirse burada insan merkezci düşüncenin etkileri olduğunu söylemek yanlış olmaz. İnsan merkezci düşünce dünyanın merkezine sadece insanı ve insanın hayatta kalabilmesi için gerekli doneleri yerleştirir, doğadaki her şey insana göre konumlandırılır ve insan diğer türlerin üzerinde bir varlıktır. Bu görüşe göre doğa insana fayda sağlamalıdır. White, çevre problemlerinin, doğaya karşı sorumsuz yaklaşımın temelinde tek tanrılı dinler olduğu tezini savunmaktadır. (Ünver,1996, s.34) Yüzlerce yıldır insanlığa empoze edilen tek tanrılı dinlerin öğretilerinde tüm doğal kaynaklar insanın hizmetine çalışır ve tam anlamıyla tüketmek fikri üzerine kuruludur. Bu düşüncenin karşısında duran çevre merkezilere göre insan doğanın üstünde bir varlık değildir aksine gezegendeki tüm varlıklar eşittir. Tüm canlılar ve doğa insanlardan bağımsız olarak değerlidirler. (A.g.e, s.34.)

İnsan davranışlarının kökenine eğilen Freud, "Uygarlığın Huzursuzluğu" adlı kitabında insana karşı karamsar bir bakış açısı sunmaktadır. Freud insanın amacının, en başından beri, doğayı alt etmek mücadelesi olduğunu; ama bunu başardığında temel de mutlu olmadığını belirtmiştir. (Freud,2015, s.31.) "Hızla kültürel ortam yaratan insan giderek doğadan uzaklaşmış, doğanın nesnesi olmaktan çıkıp, oluşturulmuş bir doğada kültür yaratan bir özneye dönüşmüştür." (Günay ve Sönmez ,2013, s.33) Aslında insan doğanın bir parçasıdır ve ondan uzaklaştıkça içinde yine huzursuzluğu hissetmiştir. Kendisine yapay bahçeler oluşturmuş bir parça da olsa yakınında doğal unsurlar yaratmıştır. Freud "Doğanın gücüne boyun eğdirmelerinin, binlerce yıllık özlemlerini dindirmediyini, yaşamda elde edilebileceği zevk miktarını artırmadığını, onları daha da mutlu etmediğini daha yeni fark ediyorlar." demiştir.

(Freud,2015, s.29.) İnsan doğasına ilişkin karamsar görüşleri olan Kant, Hobbes, Freud gibi düşünürlere göre insan kaynaklı nedenlerle doğal unsurların tahribatı veya ortadan kaldırılması ironik bir şekilde yine insanlar üzerinde derin izler bırakmaktadır. Freud insanların acı çekmelerinin kaynağını üç maddede toplayarak şöyle aktarır: “Doğanın ezici gücü, bedenimizin çürümeye elverişli olması ve aile, toplum ve devlet içinde de olsa insanların kendi aralarında ilişkilerini düzenleme becerilerinin yetersiz oluşu” dur. (A.g.e. s.27.) Bu sebepler çerçevesinde, insanlar hem bu ilişkileri düzenlerken hem de doğayla savaşını verirken temelde huzursuzdur. Amerikalı Biyolog Hardin “Bireylerde çevre yanlısı çağrılarını görmezden gelme yönünde çok güçlü bir eğilim vardır.” demektedir. (Ünver,1996, s.218.) Hardin insanın hem bu kadar bağ kurduğu hem de bu kadar tahrip edip umursamazca davrandığı bir olgu olarak “doğa” ya karşı tutumu sözleriyle özetlemiştir. Freud’ a göre ise insan bu ikilemler içinde yaşayan temelde huzursuz bir varlıktır. Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde uzaklar yakın olmuştur; uçaklar, gemilerle seyahat ederken görüntülü konuşmalarla kilometreleri almaktayız, bilgiye ulaşmamız saniyeler sürmektedir. Tanrılardaki gibi sınırsız güç ve her şeyi bilme kavramları ideallerini gerçekleştiren insanlık için Freud şöyle der: “İnsan sonunda protezli bir tanrı haline gelmiştir.” (A.g.e. s.32-33.)

2000 yılında Paul Crutzen ve Eugene Stoermer’in yayınladığı bir yazı ile “insanlığın jeoloji ve ekolojideki merkezi rolünü” vurgulayarak içinde bulunulan jeolojik çevreyi tanımlamak üzere İnsan Çağı (Antroposen) terimini önermesinin bilim insanları açısından bir milat teşkil ettiği söylenebilir.¹ 2016 yılında Cape Town, Güney Afrika’da 35. Uluslararası Jeoloji Kongresinde Antroposenin jeolojik zaman çizelgesinde resmi olarak yer alması için önerilerin temelleri atılmış ve kabul edilmiştir. (Aykanat,2018, s.40.) 20. yüzyılın bilimsel araştırmaları sonucu kayaç katmanlarının üzerindeki nükleer atıklar ve plütonyumun yer alması ile bilimsel çevrelerde çağın “Antroposen Çağ” olarak addedilmesi hızlıca kabul görmüştür. Antroposen Çağ’ da insanın tek amacının doğa üzerindeki tahakkümünü sağlamak ve bunu uzun süre devam ettirmek için teknoloji geliştirmek olduğu kanıksanmaya başlamıştır. Bilimsel çevrelerce duyulan endişe Antroposen’ in ekolojik denge için yapılacaklar yerine aynı yıkıcı yaklaşımlarla uzun süre yaşamda

kalmak düşüncesini sürdürmeye çalışmasıdır. (A.g.e., s.40)

Antroposen Çağın özellikleri ve Freud’un saptamaları sonrası insan merkezci görüşün yönünü değiştirebilme dirençliliği ve bu durumun nasıl mümkün olacağı üzerinde çalışılmaktadır. Çevre sorunlarına insan merkezci düşünce eleştirisi olarak bakmak gerekecektir fakat; çevre merkezci düşüncenin insan merkezci bakış açısı karşısındaki eleştirileri bir takım nefret söylemlerine varabilir. Buradaki eleştirel denge iyi kurulmalıdır. Çalışma içerisinde, insanın durumları değerlendirme, değiştirme ve direnç gösterebilme yetilerine dayalı yeni bir sistemi oluşturabilme kapasitesi araştırılmaktadır. Toplumsal Ekolojinin kurucusu Murray Bookchin’ e göre de insanları sorunların merkezine koyan indirgemeci bir yaklaşımdan ziyade insanın zekasını akıl yürütme biçimlerini ön plana çıkarmak üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü insan değişime açıktır, doğayı destekleyici yönde adım atmalıdır ve bunun için iyi bir durum analizi ve bilimsel çalışmalara gereksinim duyulmaktadır. Bookchin toplumun özgürlüğünün ve kurtuluşunun ekosistemin işleyişini iyi anlamaktan geçtiğini düşünmektedir. Bunun için hala yapılacaklar vardır. (Bookchin,2013, s.21.)

Çalışma 1980 sonrası olarak sınırlandırıldığı için bu dönemin kültürel değişimlerini, çevreye olan etkilerini ve özelliklerini açıklamak faydalı olacaktır. İnsanın doğada yıkıcı değişikliklere yol açması Freud’un da dediği gibi doğaya karşı üstünlüğünü kanıtlamak üzere yola çıkmasından ileri gelmektedir. 1980 sonrası bu yıkıcı etkiler sonuçlarını iyice göstermektedir. 1980’li yıllarda küreselleşmeyle birlikte serbest piyasa ekonomisini savunan neoliberal politikalar uygulanmıştır. Özellikle 1990 sonrası bu anlamda önemlidir ve tarihsel bir dönem olarak değerlendirilir. (Özkazanç, 2009, s. 32.) Neoliberalizm, İkinci dünya savaşından sonra gelen görkemli büyüme ve refah sonucu, aynı zamanda liberal ilkelere eski önem verilmediği için, 1973 ekonomik kriziyle gelişmiş ekonomilerin, zenginleşmenin ve tekrar büyümenin tanımı olmuştur. (Gürpınar,2020, s.14.) Neoliberal sistem yönetsel çalışmaları kişileri ve davranışlarını yönlendiren politik bir proje olarak görür, özelleştirmeyi destekler. Topluma hükmeden çeşitli stratejiler ve teknikler geliştirir. Neoliberalizm 1980’li yıllarda “başka alternatif yok” sloganı ile kendini göstermektedir. (Yayman,2000) Selen’in çalışmasında aktardığı üzere kapitalist sistem içerisinde talebin

¹ Antroposen makalenin yayınlandığı tarihte henüz resmi olarak Jeolojik Zaman Çizelgesi (tam adı ile “Uluslararası Kronostratigrafik Çizelge”) içerisinde tanımlanmış bir jeolojik dönem adı değildir. Bununla birlikte Antroposen Çalışma Grubu (Anthropocene Working Group) Uluslararası Stratigrafi Komisyonu’na (International Commission on Stratigraphy) terimin resmen tanınarak çizelgeye eklenmesi konusunda teklif oluşturma kararı almış bulunmaktadır. Çalışma grubunun ilgili kararı ve antroposen üzerine gerçekleştirilmiş çalışmaları için bkz. <http://quaternary.stratigraphy.org/working-groups/anthropocene/>.

büyümesi, rekabet ve aşırı tüketimi destekleyen neoliberal politika, krizden çıkış yolu olarak benimsenmiştir. Serbest piyasa ekonomisini savunan neoliberalizmde, devlet müdahalesi ülkelerin gelişimini engeller ve iyi işleyen bir piyasa kurulacaksa bunun ekonomide az rol üstlenen devlet ile başarılabilceği savunulur. Tüm ülkelerde tek bir pazar oluşturmak mal hizmet ve sermaye hareketlerinin tam serbest dolaşımını sağlamak gerekmektedir. Neoliberal sistem devlet karşısında güçlenmelidir fakat tüm bunları fiyat kontrollerine son vermek ve ekonomide özel girişimcilerin ya kazanacakları ya da kaybedecekleri bir rekabet ortamı oluşturmak için istemektedir. Sonuç olarak piyasanın yıkıcı gücü karşısında bireysel ve ülkesel gelir farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Özellikle sömürgeci büyük devletler az gelişmiş devletler için sanayisizleştirme ve geri bırakturma politikaları izlemektedirler. Özetle; neoliberal politikalar sonucu eşitsizliklerin artması, sosyal devletin yerini rekabetçi devlet anlayışına bırakması, istikrarsızlıkların artması kültür üzerinde büyük bir düzensizlik oluşturmuştur. (Selen,2008) Neoliberal yönetim ise bireylere refah düzeyi vaat ederek yönetmeyi tercih eder. Neoliberal yönetim bireyin özgürlüğü, güçlülüğü, yetenekleri, potansiyeli ile ilgilidir fakat bu ilgisinin sebebi ekonomik iyileşme ve sermayenin çıkarları ile doğru orantılıdır. Neoliberalizmde kişiler klasik ekonominin ve toplumun bir parçası olamaz çünkü özgürlüklerini kendilerini gerçekleştirmenin ve tamamlamanın hayaliyle yönetime teslim etmişlerdir. 1980'li yıllardan itibaren devlet müdahalesinin azalmasıyla küresel, neoliberal ve özelleştirme politikaları, kalkınma ve sanayileşme politikalarının kapitalistleşmiş merkez ülkeler tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. (Bilgin, 2005, s.13.) 1980'li yıllarda neoliberal ideoloji belirirken, 1990'larda sistemin etkisiyle yaşanan en önemli sorun, neoliberalizmin yol açtığı bireysel, toplumsal ve çevresel sorunlar olmuştur. (Eryılmaz,2011)

Neoliberalizmin bir sonucu olarak "küreselleşme" dünyanın bir bütün olarak küçülmesi ve neredeyse tek bir ülkeye dönüşmesi ve yerel olanın merkezle bütünleşmesini tanımlar. Küreselleşme günlük hayatı doğrudan etkileyen, hızlı ilerleyen bir süreçtir. Küreselleşme ile kitlelere hızla ulaşılacak amaçlanmaktadır, tüketimi destekleyen bu durum neoliberal sistem için idealdir. Özellikle teknolojik iletişim araçları, internet dünyayı tek bir ülkeye dönüştüren küreselleşme fikrini destekler. Küreselleşme bu anlamda değişimi, gelişimi dünyanın en uç köşelerine taşıyabilecek bir yapıdır. Dünyayı etkisi altına alan neoliberal tüketim ile küreselleşmenin bireyler, toplumlar ve çevre üzerindeki etkisi belirginleşmekte, tüm dünyaya hızla yayılan tüketim kültürü tarafından yeniden biçimlendirilmektedir. Küreselleşmenin sonucu olarak dünyanın gittikçe daha belirsiz ve tekinsiz bir mecraya doğru sürüklenme meselesi toplumda kaygı yaratmaktadır. (Şahin,2011) Andrew Heywood' un kitabında aktardığı üzere küreselleşme "*Yaşamlarımızın*

giderek bizden çok uzaklarda alınan kararlar ve gerçekleşen olaylar tarafından şekillendirilmesi anlamına gelen karmaşık karşılıklı bağlanmışlık ağlarının ortaya çıkışıdır." (Heywood,2018, s.24.) Neoliberal sistemin desteklediği ve küreselleşmenin bir sonucu olarak büyük ölçüde tüketim ve tahribat hayatlarımızın içinde kolaylıkla ve son sürat bir hızla yerini almaktadır. Küreselleşme ile doğadan kopuş, çevre tahribatının yanında kültürel değerlerin hızlı değişimi de söz konusudur. Dengeli bir küreselleşme eğilimi gösterebilmek için var olan duruma farkındalıkla yaklaşmak, konumuz çerçevesinde değinirsek, değişim için sistemin dayatmalarına direnç göstermek gerekmektedir. Gülay Cezayirli' nin çalışmasında aktardığı üzere "*Değişimin dünyamız açısından arzu edilir yönde gerçekleşmesi için sağlıklı bireyselleşmeye, bireysel özgürlüklere saygılı topluma, adaletli ve ahlaksal temele oturan bir küreselleşme anlayışına gereksinim duyulmaktadır.*" (Cezayirli,2004, s.30.) Doğa her şeyin birbiri ile bağlantılı ve bir bütün olarak çalışan büyük bir organizmadır. (Heywood,2018, s.24) Doğanın içerisinde bulunan ekosistemlerin etkilenmesi, tıpkı zincirin halkaları gibi diğer her şeyi hızla olumsuz etkiler. Sistemin yarattığı üretim ve tüketim teknolojilerine hammadde sağlayan ve sonunda tahrip olan doğa, sonuçlarından olumsuz etkilenen ise yine sistemin kendisidir. Çevresel felaketler birbirini direk ve dolaylı yollardan etkileyerek insanlığın hem sorunun kaynağı hem de kurbanı durumuna getirmektedir. Örneğin; küresel ısınma çevresel felaketlerin başında gelmektedir ve ısıyı tutan gazların salınımı ile oluşan sera etkisiyle oluştuğu bilinmektedir. Küresel ısınma fırtınalara, kuraklığa, topraktan elde edilen ürünün verimsizleşmesine, yerel halkta huzursuzluklara, sağlık problemlerine, ölümcül nitelikte olan bulaşıcı hastalıkların çoğalmasına ve göçlere sebep olmaktadır. Küresel ısınma iklimi istikrarsız hale getirerek, habitatın değişimine sebep olur. Ormanların tahrip edilmesi de iklimi etkilemektedir. Doğa tahribatı sebebiyle kimyasal olarak sistemli olarak zehirlenme, radyoaktif tortuların görünmez etkileri, sağlıksız beslenme, enfeksiyonlara ve hastalıklara karşı direncin düşmesine sebep olmaktadır. Küreselleşme sürecinde dünyada birbiri ile iç içe geçmiş insanlar, maddeler ve hastalıklar karmaşık bir temas halindedir. Tüm bu değişiklikler doğanın bütününe yayılır. Birbiri ile etkileşimde olan ekosistemleri etkiler. Örneğin yirminci yüzyıl boyunca okyanusların suları bir derece ısınmıştır. Bu ısı az gibi görünse de ısının arttığı yerde oksijen oranı azalmaktadır. Bu durum suda yaşayan canlıların yaşamlarını olumsuz etkilemektedir. Sonuç olarak ekosistemlerdeki bozulma insanların aleyhinedir; çünkü dengesizlik durumu insanların mikroplara karşı direncini düşürür. Hastalıklar, denizlere veya okyanuslara salınan kanalizasyon atıklarının bakteri ve virüsleri artırmasıyla, yenilebilen balıklar ve kabuklu deniz canlıları aracılığıyla insanlara geçebilmektedir. Bu anlamda birbiri ile ilintili olumsuz durumlar ortaya çıkmaktadır. (A.g.e, s.35.)

Doğa kapitalist sistem içerisinde sermayeye açık edilgin bir doğal alan olarak görülmektedir. Kapitalist düzende sermaye ticaretin oluşması için gerekli ana para ve paraya çevrilen malların tümünü tanımlar. (Kaygalak,2009, s.46.) Sermayenin büyümek için kat edeceği yollar, dünyada ele geçireceği yerler vardır. Sermayenin, ele geçirme hızının artması anlamına gelen “küreselleşme”; Habermas’ın görüşüne göre, yaşamımıza doğrudan etki eden, dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen olaylar bütünüdür ve günlük ilişkilerimizi, ekonomik faaliyetlerimizi, duygularımızı, düşüncelerimizi ve davranışlarımızı etkileyebilen bir kavramdır. (Habermas, 2001, s.76.) Sermaye, Kovel’ a göre doğal olanı ele geçiren, değiştiren, satılabilir bir olguya çevirerek metalaştıran yıkıcı bir güçtür. Ekolojik krizin küresel çapta bir sorun haline gelmesine yol açar. Çünkü sermaye sınır tanımaz. Sermayenin büyümek için dünyada ele geçirileceği yerler hala vardır. Doğal kaynakları kullanarak, ucuz iş gücü ile metaller yaratmaya devam edecektir. Sistem ne kadar genişse kapitalist düşünce biçimi de o oranda çevresine yayılır. Özetle sistem olumlu bir çevre bilincinin gelişmesine ket vurur. Harvey “Çevreyi özellikle de iklimi dünyayı insanların yaşayamayacağı hale getirecek kadar dönüştürme bakımından tehlikeli bölgeye giriyorsak o zaman neoliberal ettiği benimsemeye devam etmek hiç şüphe yok ki ölümcül olacaktır.” (Harvey,2005, s.81) demektedir.

Tüketimi destekleyen sistem çöp dağları ve kirliliğe neden olurken meta bağımlılığı ekolojik krize karşı direnmeyen onu kavramayı düşünmeyen toplumlar yaratmak istemektedir. Kapitalist sistem ekolojik duyarlılık için gerekli olan yaşam ritmini ve doğal yaşama uyumlanma yetisini kaybettirir. Sonuç olarak sistem özelleştirmelerle yoksulluk, güvensizlik ve kirlilik üretir. Bireyler para kazanmanın ve sistem içerisinde yer alabilmenin arzusuyla şehirlerde sistemin bir parçası olmaktadır. Kapitalist sistemin adaletsiz gelir dağılımı sonucunda ülkeler de ekonomik açıdan zorlanmaktadır. Bu anlamda ekolojik bütünlük ve emek sistemin devamlılığı uğruna feda edilmiş olmaktadır. (Kovel,2005, s.87) Çalışma içerisinde ele alınan “çevrecilik” kavramı “doğa ile uyumu” temsil etmektedir. Bu kavram ekoloji yanlısı bir değişimi kalıcı kılmayı amaçlar ve ekosistemi savunarak yaşam alanlarına en az zararı verecek şekilde yeni tekniklerin geliştirilmesini merkeze almaktadır. Bu anlayış bilinçlenmeyi, farkındalığı ve beraberinde duyarlılığı getirir. Güncel konulara duyarsız kalmayan sanatın seslenişi her zaman var olmuştur. Bir sonraki başlıkta sistemin yarattığı şartlara direnç gösteren sanatçılara ve üretimlerine değinilecek çevresel duyarlılığı merkeze alam farkındalık çağrıları açıklanacaktır.

1980 Sonrası Çevre Üzerinde Hissedilen Olumsuz Etkiler Karşısında Bir Direnç Olarak Sanat

Latince kökenli bir kelime olan dirençlilik, “resilio” kökeninden türemiş olup “geri sıçramak”, “geri atlamak” anlamlarına gelmektedir. Dirençlilik, herhangi bir olumsuz durum sonrasında o duruma olumlu adaptasyon gösterme ya da olumsuz durum öncesine yeniden dönme yeteneğidir. Bir sistemin herhangi bir sebeple bozulması sonrasında denge durumuna geri dönme yetenek ve kararlılığı dirençlilik olarak ifade edilmektedir. Sistem denge durumundan ne kadar az uzaklaşırsa ve denge durumuna ne kadar çabuk dönerse, o kadar dirençlidir. Bu anlamda dirençli bir toplum, şoklara dayanabilir ve zaruri durumlarda, şok öncesi duruma geri dönerek kendini yeniden inşa edebilir. Böylece ideal bir sistem oluşturur ve bu sistemin devamlılığı dirençlilikle sağlanır. (Kutlu ve Kayar,2022)

Direnç kavramının çok geniş bir kullanım alanı vardır, örneğin; akademik ve politik olarak arzu edilen, ulaşılması gereken amaçları anlatan bir kavramı tanımlar. Direnç kavramı farklı disiplinlerde kullanıldığı gibi sürdürülebilirlik, kırılabilirlik, uyum, adaptasyon gibi yan anlamları vardır. Kavram sosyoloji, fizik ve psikoloji gibi alanlarda da kullanılmıştır. Direnç, fizikte “Bir objenin bir darbe aldıktan sonra orijinal pozisyonuna dönme kabiliyetini, iletkenin akıma karşı gösterdiği tepki ya da etki olduğunu ve akıma karşı olan şeyi temsil eder.” (Apaydın ve Arkadaşları, 2019, s.4.) Sosyal direnç tanımı, grupların ve toplumların dış gerilimler, sosyal, politik ve çevresel değişiklikler sonucu ortaya çıkan karışıklıklarla, bozulmalarla başa çıkma kabiliyetidir ve böylece birçok farklı disiplin direnç kavramını ortak bir dille “bozulmaya karşı verilen yanıt” olarak tanımlamaktadır. (Kavanoz,2020, s.7.)

Direnç kavramı ekolojide ilk kez Holling tarafından 1973 yılında “Önceden kendisini oluşturan elementler arası ilişkiyi kaybetmeksizin bozulma ve değişimi karşılama kabiliyeti” olarak kullanılmıştır. (Kavanoz,2020, s.8.) Direnç Holling’ e göre ekolojik direnç; sistemin içindeki ilişkilerin sürekliliği, bu sistemlerin durum değişiklikleri, çalıştırma ve sürdürülmesindeki değişiklikler ve onların absorbe edebilme kabiliyeti olarak tanımlanır. (A.g.e., s.8.) Günümüzde bu denge insan odaklı tüketim sebebiyle bozulmaktadır. Ekolojik ve toplumsal konular birlikte ele alınarak sorunlar analiz edilmelidir. Kentsel direnç ile iyileşme, koruma gibi var olan durumu sürdürmeye yönelik adımlardansa, yenilenme, dönüşüm ve yeniden örgütlenme gibi sistemin, yönetimin kökten değişimi için adımlar atılmalıdır. (Eryılmaz,2009.s.20.)

Çalışmanın ilk bölümünde kültürel gelişmelerin çevreye olan olumsuz etkilerinden ve sebeplerinden bahsedilmiştir. İnsanlık sistemin dışına çıkıp doğa ile duyarlı ve farkındalıklı bir ilişkiyi tekrardan kurabilir mi? Kültürü duyarlı bir şekilde ele alıp doğaya uyumlu hale getirerek yeni bir dengeye ulaşabilir mi? Sistemin kurallarına direnç göstererek doğal çevreye yönelmeyi

umabilir miyiz? Murray Bookchin'e göre bu değişiklikler kent ile doğa arasında yeni bir denge yaratacak az nüfuslu ve orta ölçekli topluluklara dönüştürülmesini gerektirebilir. Yeryüzünün kirlenmesini önlemek için yeni teknolojiler gerekli olacaktır. Yeni bir ekolojik duyarlılığı beslemek için kamusal alanlar, kurumlar ve toplumsal ilişkiler tarafından denetlenmelidir. (Bookchin, 2009, s.110) Bu çıkarımlar Bookchin'in ekolojinin topluma nasıl bir diyalogda olunması gerektiğine dair ortaya koyduğu "Toplumsal Ekoloji" kuramına ait çıkarımlardır. Ekolojik çeşitliliğe açıkça karşı olan eğilimler sebebiyle gezegen üzerinde hayatta kalıp kalınamayacağı ile doğrudan ilgilidir. Bookchin büyüyen ekolojik krizin kaynağının iyi yorumlanması gerektiğini düşünür ve "*Bu gerçeğin açıkça farkına varamadığımız takdirde, doğal dünyaya hükmetme fikrini ortaya çıkaran şeyin, yaşadığımız toplumun her zerresine nüfus eden hiyerarşik zihniyet ve sınıf ilişkileri olduğunu göremeyiz*" demektedir. (A.g.e., s.10.) Bookchin sözleri ile ekolojik krizin sebebinin doğa üzerindeki tahakküm sistemi olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Çalışma içerisinde kapitalist sistemin temelinde yer alan rekabetçi, manipülatör, bozuma uğratan, tüketici bir tavır yerine doğa ile uyumlu doğanın ritmine ayak uydurduğumuz eşitlikçi, özgürlükçü ve direnişçi bir bakış açısı savunulmuştur. Karşımızda insanların her adımını takip edip tüketim adına her türlü yolu deneyen, manipülatif ve yıkıcı bir sistem yer almaktadır. Malçok' a göre bireylerin ihtiyaç kavramını yeniden tanımlamak ve doğa ile uyumluluğu göz etmek gereklidir. (Malçok,2018, s.144) Buradan hareketle toplumlar olarak tüm sorunların toplumsal organizasyon sorunu olduğu gerçeğini kabul etmek yol almak için önemli olacaktır.

Çevreye karşı tutum konusunda, 1980 sonrası sanatında sanatçının sistemin yarattığı kalıpları dönüştürmek için eleştirilerini ortaya koyduğu görülmektedir. Sanatçılar sisteme karşı görüşlerini çalışmalarını ile yansıtarak ve sistemin getirdiği çevresel ve kültürel sorunlara sessiz kalmamışlardır. Ali Akay sosyoloji, antropoloji, felsefe, siyaset felsefesi, psikoloji gibi alanların güncel sanatın ana kolları olduğunu düşünür. Güncel sanat, tepki veya refleksiyon içermektedir. İfade alanı olarak güncel sanat hem malzeme anlamında sınırsız bir özgürlük hem de dışavurum anlamında farklı görüşlerden disiplinlerden özgürce beslenen yaratıcı ve akışkan bir yapıdadır. Akay'a göre dönem içerisinde çarpıcı, şok edici, mizahi ya da sansasyonel üretimler, sansür veya yasaklara rağmen güncel sanat içerisinde varlığını korumaktadır hatta kabul edilebilir hale gelebilmektedir. (Korkmaz, 2018, s.25) Sanatın bağımsızlığı yaratıcılığı için önemlidir. Küreselleşmenin tüm olumsuz etkilerinden sıyrılarak kendi özünü ve üretim alanını koruması gereklidir. Ayrıca sistemi özgür bir şekilde eleştirilmelidir. Bu anlamda sanatçının direnci devreye girer. Sanatçı eserleriyle doğrudan, egemen ideolojiye karşı durabilmeli ve kendi sözünü söyleyebilmelidir. Sanat toplumsaldır, çünkü topluma muhalif bir konumdadır. Onun bu özelliği kazanabilmesinin tek yolu özerk olmasıdır. Sanat

protesto ve itiraz kültürüne yatkındır ve bu özelliği her geçen gün daha da pekişmektedir. Sanatın özerk ve devrimci bir yapısı vardır. Yeni önermeler sunan, eski yapıyı yıkan bir karaktere sahiptir. Kapitalist sömürü düzenini ve sanat piyasasını eleştiren, azınlıklar adına adaleti savunan kolektif bir bilincin direnişçi tarafıdır. (A.g.e. , s.28.)

Sistem karşıtı düşüncelerin, doğa yanlısı politikaların hayata geçmesi için direnç kavramını vurgulayan iş birliği yapmak, karşı durmak ve yavaşlamak gibi karamlar devreye girer ve günümüz sanatında da izlerini sürdürür.

Tarih boyunca sanat eserine bakan pasif konumdaki izleyici, günümüzde katılımcı sanat pratikleriyle sanat çalışmasının bir parçası, üreticisi olarak konumlanır. Bu bağlamda sanat, izleyici ve sanat yapıtı arasındaki ilişkiler düşünülerek üretilen bu çalışmalar, sanatın günlük hayat içerisine girmesini sağlar. Güncel sanat, 1980'li yıllarda, kapitalist sistem, neoliberal çağ ve küreselleşme olgularını eleştirmek, etkilemek, ele almak üzere üretimini gerçekleştirmektedir. Sanatçılar bu kavramlar ekseninde düşünerek, izleyicinin ilgisini çekebilmek, daha görünür ve doğayla daha iç içe olabilmek için, galeri ve müze gibi sanat mekânlarının dışına çıkmaktadırlar. Bu noktada sanatta geleneksel anlayışın dışına çıkan en önemli isimlerden olan Joseph Beuys'un yaklaşımı açıklanacaktır. Beuys "*Dünyanın durumu insanlığın suçudur ve bütün bunlara ben de dahilim fakat bilinçteki tembelliğin üstesinden gelmeye çalışıyorum.*" (Antmen,2008, s.203.) diyerek yaşanan sorunlarına karşı direndiğini belirtmektedir. Sanatı sosyal bir olgu bir değişim ve devrimin çabası olarak betimleyen Beuys, sanatın iyileştirici gücünü savunmaktadır. "Fluxus Akımı" 1960'lı yıllarda dönemin kültürel muhalefet algısını destekleyen bir oluşumdur ve akış anlamına gelir. (A.g.e., s.203) "Fluxus Akımı" nın toplumsal bir dönüşüm yaratılabileceğine inanan Beuys akımın ilkelerini benimseyen bir sanatçıdır. Beuys sanatın; bireyi, toplumu ve aynı zamanda da doğanın iyileşmesini sağlayacak etkin bir araç olduğunu ifade etmektedir. Beuys'un önemli projelerinden birisi olan Kassel'deki "Documenta 7" için yaptığı "7000 Oaks" (7000 Meşe) projesidir. (Bknz. Resim 1) 1982 yılında yapılan proje, 7. Documenta için tasarlanan ve hızlı endüstrileşme, savaş sonucunda ekolojik olarak tahrip olan Kassel şehrinin birliktelik ve yardımlaşma ile tekrar ağaçlandırılmasını amaçlamaktadır. Bu projeye Beuys zamanla büyüyen sanatsal bir proje gerçekleştirmiştir. Beuys'un "sosyal heykel" tanımı herkesin kendi alanında yaratıcılığını ortaya koymasıyla ilişkilendirilir. Beuys' un proje ile ilgili olarak insanların hayatını kapsayan bir heykel olduğunu ve sosyal heykel sanatını örneklendirdiğini belirtmektedir. (Arat ve Şahin, 2020, s.233.). Beuys' a göre ağaç dikme eyleminin amacı; yaşamın, toplumun ve tüm ekolojik sistemin bir biri ile bağlanışlığını vurgulamaktır. Antmen, Beuys ile ilgili olarak "*Düşünceleri, eylemleri ve toplumsal yapının iyileşmesi ve kolektif bilinç yaratma adına harekete geçen*

aydın ve politik sanatçı kimliği sayesinde, günümüz sanat dünyasını en çok etkileyen figürlerden biri olmuştur." (A.g.e., s.203) diye aktarır. Beuys' un ve çevre sanatçıların üretimleri; çevresel sorunlara kayıtsız kalmamak, toplumu bu farkındalığın bir parçası olarak harekete geçirmek demektir. Eserler doğal değerlerin yanında olmakta, konumuz çerçevesinde; karşılıklı yardımlaşma, iş birliği ve dayanışma ile vücut bulurken,

sistemi eleştirmekte var olan düzenin tahribatlarını farkındalıkla ele almakta, iş birliği içerisinde çözümler sunmaktadır. Çalışmalar aynı zamanda bir tür direniş eylemidirler. Çağımızın sorunlarından olan çevresel duyarsızlıklara karşı mücadeleci kimliği ile çığır açan Beuys tam da buna işaret etmektedir: doğal kaynaklar yok olmaktadır ama daha yapılacaklar vardır ve bunun için direnç göstermek gerekmektedir.

Resim 1. 7000 Oaks (7000 Meşe),1982

<https://dersbelgeligi.wordpress.com/hakkinda/yazilar/joseph-beuys-ve-7000-mese/>

Toplumsal ekolojinin kurucusu Murray Bookchin, toplumu değiştirmek ve kolektif bir çaba gösterilmesi için çağrıda bulunur. Günümüz toplumlarında insan ve diğer canlılar arasında farklı bir hiyerarşi vardır. Bu düşüncenin yerini birbirini tamamlama etiği almalıdır diye aktarır. İnsanlar doğaya sadece bir manzara olarak bakmamalı kendini onun parçası olarak konumlandırmalı ve bu ekolojik bakış açısını içselleştirmelidir. (Bookchin,2017, s.11). Bookchin e göre, günümüzde insanların yerine getirmeleri gereken duruşun, ekonomik büyüme, baskılar ve her türlü tahakküm karşısında toplumsal hareket etmesi ve kolektif eylemlerle karşı koyması gerekir. Bookchin'e göre sağlıklı bir ekolojik görüş, "Dünya yaşayan büyük bir organizmadır ve insan da bu dev organizmanın istilacısı değil bir parçasıdır." perspektifinde olmalıdır. (A.g.e., s.12.)

Kirlilik, kentlerin hızla büyümesi, endüstrinin gelişmesiyle artan oranda etkilerini büyük ölçüde göstermektedir. Temiz su kaynaklarına karışan kimyasalların, toprağa karışan zehirli atıkların

kontROLSÜZCE kirliliğe yol açtığı görülmektedir. Hava kirliletiçerici unsur olarak fosil yakıtların motorlu araçlarda kullanılmasıyla oluşan gaz salınımının hava kalitesini bozduğu gözlemlenmiştir ve bu gibi olumsuz etkenlerle hava kirliliği küresel boyutlara taşınmıştır. Küreselleşen dünyada sayılamayacak kadar çok ürünün sürekli olarak dünyanın farklı yerlerine dağıtımı, yakıt tüketimine ve hava kirliliğine sebep olmaktadır. Uzun yolculuklarda dayanıklılığı artırma fikri ambalajlama teknolojisini geliştirmiştir. Bu durum kullanım kolaylığı açısından kâğıt özellikle plastik tüketimini çoğaltır. Kullanılan ürünlerin ambalajlarının birçok ülkede geri dönüştürülemez, doğal alanlarda istiflendiği görülmektedir. Atık probleminin küresel bir sorun oluşturuyor olması sanatçı duyarlılığında yerini almış ve farklı anlatım biçimleri kullanarak çalışmalarını ortaya koymalarına sebep olmuştur Günümüzün en büyük sorunlarından biri çöp dağlarıdır. Gezegenin kaynaklarını nasıl kullandığımız ve yine bunun sonucunda oluşan atıklara ne olduğu konusunda etkilenecek performansını gerçekleştiren Laderman Ukeles'in 1980' de tamamladığı Touch Sanitation (Temizliğe Temas)

(Bknz. Resim 4) çalışması New York kentini baştan sona dolaşarak gerçekleştirmiştir. 8.500'den fazla temizlik işçisinin elini sıkarak şehri ayakta tuttukları için onlara teşekkür etmiştir. Ukeles daha sonra da sosyal, politik ve çevresel sorunları birleştirerek gelecekte sağlıklı bir ortam yaratabilmek için çalışmalarına devam ederken birçok kişiyi de sürece davet etmiştir. (Brown, 2014, s.14)

Resim 4 Mierle Laderman Ukeles, Touch Sanitation Performance, 1979-80

<https://feldmangallery.com/exhibition/096-touch-sanitation-ukeles-9-9-10-5-1984>

Kapitalist sistemde işgücü değersizleştirilebilmektedir. Ukeles bu anlamda şehrin asıl kahramanları olarak çöp toplayıcılara dikkat çekmektedir. Sistem içerisinde en tepede yer alan işverenler zenginliklerine zenginlik katarken, çalışan emekçi sınıf en temel haklarından mahrum kalabilmektedir. Ukeles toplumu sürece davet ederek farkındalık yaratma anlamında bir direnç örneği sunmuştur. Doğaya karşı ölçsüz büyüyen çöp dağlarına olan duyarsızlığa karşı bir tür protesto eylemi gerçekleştirmiştir. Bookchin, kapitalist sistemin doğal kaynakları tüketmek üzere girdiği yarışın sürekli büyüme halinde oluşunun, maddi, etnik ve kültürel farklılıklara olan duyarsızlığın yerine ekoloji temelli çalışmaların hala yeterince yerine konulmadığını düşünür. (Bookchin,2013, s.50.) Ona göre radikal bir ekolojik hareketi kurmak gereklidir. Ekolojik sorunların temelinde tahakkümü barındıran sistem yatmaktadır. Bookchin'e göre, kapitalist sistemin mekanları fabrikalar ise ekolojik bir hareketin mekânı; insan toplulukları, yani mahalleler, kentler ve yerel yönetimler olmalıdır, alternatif ekoloji yanlısı bir siyasi oluşum gerçekleştirilmeli ve mutlaka parlamenter sistemde yerini almalıdır. Katılımcı demokratik bir hareketle eylemlerde bulunmalıdır. Halk bu direnç hareketinde tümüyle yetkilendirilmelidir. (A.g.e. s.51.) Dönüşüm süreci ise

daima barışçıl bir yolla olmalıdır. Yönetim değiştiğinde ekolojide yer alan sorunlar da çözüm bulmuş olacaktır. (Çoban, 2017, s.106.)

Agnes Denes, New York'ta yaşayan, Macar asıllı Amerikalı bir sanatçıdır. Sanatsal yaşamı boyunca çevre kirliliği ve iklim krizi konularını ele alarak, ekoloji yanlısı ve felsefi temelli fikirleri eserlerine yansıtarak, her coğrafyada topluluklara ulaşmayı hedef edinmiştir. 1960'lardan itibaren dünyada bir insan olmanın ne anlama geldiğini, araştırmaya ve görselleştirmeye, çeşitli çözümler sunarak insani ve çevresel zorluklara karşı toplumda duyarlılık oluşturmaya çalışmıştır. İnsanlığın en acil ihtiyaçlarıyla ve sorunlarıyla sanat üzerinden "duyarlı" ilişki kurmuştur. Sanatçı 1960'larda tamamen erkeklerden oluşan ve "kavramsal" çalışmalar üreten grupla (Carl Andre, Robert Barry, Douglas Huebler, Joseph Kosuth, Sol LeWitt, Robert Morris ve Lawrence Weiner) fikir olarak paralel ama bağımsız bir şekilde çalışmalarını sürdürmüştür. Sanat camiasında yer alan maskülen grup içerisinde, özellikle 1960'larda cinsiyet, ırk, düşünce ayrımcılığında da büyük etki yaratan ekoloji hareketi için çalışmıştır. Ekolojik görüş sadece çevre yanlısı olmanın ötesinde; ideolojik, politik, toplumsal ve ekonomik açıdan doğa sömürsünü ele almaktadır. Ekolojik görüş tüm evrenle girilen ilişkileri sorgulamayı amaçlamaktadır.

Denes, ekolojik görüşün sözcülerinden olmuş çalışmalarını hem bir kadın figür olarak hem de sanatçı kimliği ile bir direniş hareketine çevirmiştir. Denes, eko feminizmle ilişki kurulabilecek sanatçıların başında gelmektedir.

(<https://www.sakipsabancimuzesi.org/sayfa/agnes-denes-hayati-ve-sanati>) 1982 Mayıs ayında Agnes Denes Dünya Ticaret Merkezi'nin yakınlarında Battery Park'taki iki dönümlük moloz yığını üzerine buğday dikerek dünyanın en pahalı yapıları ile dünyanın en temel ürünlerinden birini yüzleştirmiş, "*Buğday Tarlası Bir Yüzleşme*" adlı çalışmasını gerçekleştirmiştir. Aşağıda "*Kadın ve Doğa İlişkisi: Eko feminizm*" isimli makalede Denes'in çalışması ve eko feminizm bağlantısına yönelik bir yoruma yer verilmiştir. Denes'in çalışmasındaki buğdayın ekolojik yapısının dışında çok yönlü kavramsal boyutu içerir. Yunan mitolojisinde Demeter, Mezopotamya mitolojisinde İnanna, Roma mitolojisinde Ceres ve Sümer mitolojisinde Ezina gibi buğday başağı simgesi içeren mitolojik tanrıçalara gönderme olarak yorumlanabilir. Bu anlamda eko feminizm ile ilişki kurulabilmektedir. Tahakkümün simgesi metropol hayatının yok ettiği doğaya dikkat çekerek sosyal eko feminizmle ilişkilendirilmektedir. (Erdoğan ve arkadaşları, 2020, s.43)

Buğday binlerce yıldır insanlık için önemli bir kaynaktır. Bolluk ve bereketi temsil ettiği için kutsal eski medeniyetlerce (Sümerler, Hititler...vb.) kutsal kabul edilmiştir. 1950'li yıllarda artan nüfus ve kentleşme ile bağlantılı olarak ürünlerin daha hızlı büyümesi amacıyla kimyasallar kullanılmıştır. Çünkü nüfus artışı ve tüketim arasındaki bağlantı hızlı üretimi beraberinde getirmektedir. Aynı yollarda buğday önemli dönüm noktalarından biri "*Yeşil Devrim*" olarak adlandırılır. Azotlu gübrelerin ve pestisitlerin buğday ekiminde yoğun bir şekilde kullanılmasıyla, buğday bitkisinden yapay ama hızlı bir şekilde ürün almak mümkün olmuştur ve dünya buğday üretimi 1961-85 yıllarında iki kat artırmıştır. Bu durum sistemin çıkarları amacıyla geliştirilmekte fakat olumsuz sonuçları konusunda çözüm sunulmamaktadır. (Atar, 2017, s.4.) Agnes Denes "*Buğday Tarlası Bir Yüzleşme*" isimli çalışması ile kötü yönetim, atık sorunu, dünyada halen var olan açlık ve ekolojik sorunlara dikkat çekmek istemektedir. Sanatçı çalışmasının temel mesajı olarak "*yanlış belirlenmiş önceliklerimiz*" ifadesini kullanmaktadır. Denes ektiği buğdayların hasadını yapar ve Minnesota Sanat Müzesinin düzenlediği "*Dünya Açlığına Son Vermek İçin Uluslararası Sanat Sergisi*" bünyesinde toplam yirmi sekiz ülkede sergilenir. Sergi boyunca insanların buğday tanelerinden almalarına izin verilir ve tohumların farklı topraklara ekilmesi sağlanmış olur. (Brown,2014, s.27.)

Resim 5. Agnes Denes, Buğday Tarlası-Bir Yüzleşme, Manhattan.1982

<https://www.nytimes.com/2019/11/07/arts/design/agnes-denes-the-shed-review.html>

Agnes Denes devasa ticaret kurumlarının arasında bir tarım arazisi oluşturmuştur. Buğday tarlası ticaret merkezi ve şehre karşı konumlandırılarak kültür ve doğa arasındaki ikilemi gözler önüne sermektedir. Ekosistem adına yanlış kurgulanmış kentlere bir mesaj vermek istemektedir. İnsanın doğayı olumlu yönde yaratıcılıkla kullanımına bir övgü oluşturmuştur. Çalışma içerisinde ise Denes'in çalışması toplumun yeniden inşası anlamında okunmaktadır. Denes, buğday tohumları aracılığıyla söylemek istediklerini birçok kişiye ulaştırmıştır. Ekoloji için yapılacaklar vardır ve var olan sistem eleştirilerek bu amaca barışçıl yollarla ulaşılacaktır. Buğday Tarlası çalışması; doğa ile olan bağımızı hatırlatan, tarımsal faaliyetlere, küçük ölçekli ekonomilere, temiz tarıma evirilmemiz gerektiğini vurgulayan, tüm tahakküm sistemlerini, kapitalizmi eleştiren bir çalışma olarak ele alınmaktadır. Coğrafyacı Neil Smith *"Doğa ve toplum kavramları birbirinden o kadar ayrıldı ki temassızlıkları ikisini de öldürüyor."* demektedir. (Sezgin,2022, s.34.) Denes'in sisteme karşı direnç sergilediği çalışması aynı zamanda doğal yaşama teması hatırlatır.

Doğa için iyileştirme, doğa ile iş birliği anlamında direnç gösteren bir diğer önemli isim Mel Chin'dir. Chin, ABD Tarım Bakanlığı Çevresel Kimya Laboratuvarında çalışan ağır metal uzmanı Dr. Rufus Chaney ile *"Revival Field"* (Toprak Diriltme) projesini geliştirmiştir. Chin, zehirli topraktan ağır metalleri absorbe eden bitkiler hakkında bir makale okuduktan sonra çalışmaya başlamaya karar vermiştir. Chin, bilim insanlarını ve kamu kurumlarını bir araya getirerek sanat projesi için toprağa bitki ekme ve sonuçları gözlemlene denemeleri yapmıştır. Minneapolis Saint Paul kentinde kadmiyum, çinko ve kurşun kirliliği olan Pig's Eye Çöplüğü'nde 1990-1993

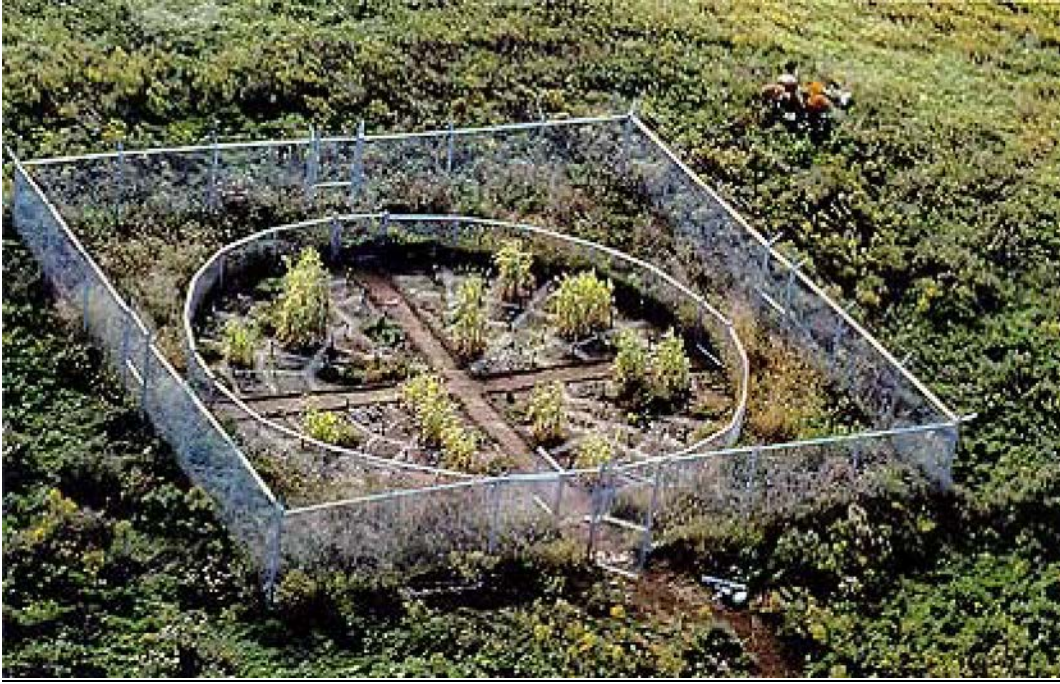
yılları arasında altı adet hiperakümülatör, yani zehirli topraktan absorbe eden, bitkilerin ekilmesini sağlamıştır. Bitkiler, dairesel bir düzende dikilmiş ve her büyüme mevsiminden sonra hasat edilerek içerdikleri ağır metallerin ölçümü yapılmıştır. Üç yılın sonunda, yüzde yüz olmasa da bitkilerin topraktaki zararlı maddeleri temizlediği saptanmıştır. Toprakta elde edilen ağır metaller satılarak yeni tohumlar satın alınmıştır. Chin, bu çalışmaların daha önce çalıştığı heykeller gibi bir obje değil süreç olarak tasarlandığını ve toprağın ekolojisini bir heykel gibi şekillendirdiğini ifade etmiştir. Ona göre bu süreç sonunda, toprak yenilenerek tekrar yeryüzünün doğal bir parçası olmaktadır. (Beardsley,1998, s.172.)

Chin kültürün yarattığı tahribatı önleyecek bir yöntemi hayata geçirmiştir. Kapitalist sistemin içeriğine bakmaksızın bireylerin sağlığını önemli ölçüde etkileyecek kimyasalları hayatın her alanına bulaştırdığı gerçeği ile yaşanmaktadır. Burada doğa yararına alınan tüm önlem ve Chin'in gerçekleştirdiği çalışma, doğanın iyileşmesi ve sürdürülebilirlik ilkesiyle hareket ettiği bir tür direnç örneğidir. Chin *"Now You See It"* isimli kurşunun görünmeyen tehdidini anlatan iki bölümden oluşan animasyon filminin senaryolarını hazırlamıştır. Videolar 2014 yılında Los Angeles Şehir otobüslerinde milyonlarca kez oynatılmıştır. Güney Kaliforniya Sağlık ve Konut Konseyi ve Healthy Homes Collaborative ve Fundred Project ile ortaklaşa üretilmiştir. Animasyonda araçların egzoz dumanlarında ve dış cephe boyalarında yer alan kurşunun, insan sağlığını tehdit edici bir unsur olduğu açıklanmaktadır. Kurşuna maruz kalan çocuklarda öğrenme güçlüğüne sebep olduğu birinci videoda anlatılmaktadır. Ayrıca beyin ve kalp üzerinde olumsuz etkileri olduğu da gösterilmektedir. (<https://www.youtube.com/watch?v=Ztov8RxpLJK>)

Resim 6. Revival Field, Mel Chin, 1990

<https://melchin.org/oeuvre/revival-field/>

Resim7. Revival Field, Mel Chin, 1990

<https://melchin.org/oeuvre/revival-field/>

Antmen, Mel Chin'in sanatsal yaklaşımını şu şekilde dile getirmektedir (2008),

Sanat durağan bir şey olmamalı; insanları harekete geçiren bir şey olmalıdır. Sanat bir dil değildir yalnızca, işe yarar, bir işlevi vardır. Toplumda kritik bir önemi vardır. (...) Sanat değişimin mümkün olabileceğine dair olasılıkları görebilmemizi sağlar. Sanat salt sanat için değildir. (...) Toprak benim mermerim. Bitkiler, keskim. Diriltilmiş doğa, yapıtım... Bu hem sorumluluk hem de şiiirdir. (s.255)

Chin sözleriyle hem doğa ile olan iş birliğini dile getirir hem de sistemin içindeki yanlış uygulamaları sanatıyla iyileştirerek harekete geçen bir direnişçidir. Elimizdeki olanakları doğanın içindeki kendi kendini iyileştirme gücünü anlamak için ve doğanın yeniden kendine gelmesi için kullanmak gereklidir. Sanatçı çalışmayı gerçekleştirirken zorluklarla karşılaşır. Aldığı fon kesilir ve insanları ikna ederek projeye devam eder. Sonuç olarak çalışma; çevresel farkındalığı artırmak için tüm zorluklara rağmen dirence ihtiyacımız olduğunu vurgulamaktadır.

Sanatçılar sistemin içerisinde yer alan ve doğayı tüketen unsurları eleştirmiş ve üretimlerini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmaları bir farkındalık çağrısına dönüşmüştür. Sanat tarihinde özellikle günümüzde çevresel farkındalığı merkeze almış oldukça çok çalışma üretilmiştir fakat devasa iş merkezlerinin olduğu bir alanda önceliklerimizi hatırlatan Agnes Denes, ekolojisi zarar gören Kassel şehrine yeniden hayat veren ve toplumu örgütleyen

Beuys, sistemin doğaya verdiği zararlara sanatsal bir dokunuş ve farkındalık sunan Mell Chin, sistemin değersizleştirdiği emek kavramı yücelten Mierle Laderman Ukeles vereceğimiz en önemli örnekleri oluşturmaktadır. Ele alınan sanatçılar gerek sanatsal duruşu gerekse işlevselliği açısından, günümüz sanatçılarına ilham vermiş ve yeni bakış açıları sunmuşlardır. Sanatçıların yaşanan sorunlara tepkisiz kalmadığı açıklanmış ve üretimlerin sanatsal argümanlarla direnç eylemlerine dönüştüğü ortaya koyulmuştur.

Sonuç

Çalışma boyunca 1980 sonrası gelişmelerin çevreye, doğaya, kültüre, sanata etkisi ele alınmıştır. Kapitalist sistemin yarattığı tüketim olgusunu ve doğa üzerinde kurulan tahakkümü eleştirmek üzerinde çalışılmış dengeli ekolojik bir toplumun imkânı hem kuramsal olarak hem de sanatsal üretimlerin direnç kavramı ile ilişki kurma biçimleri ortaya konarak açıklanmıştır.

Çalışma içerisinde değişimin toplumsal dönüşüm ile gerçekleşeceği savunulmaktadır. Çünkü sınıf farklılıkları ve felaketler arasında büyük bir bağlantı vardır. Eşitlik olmayan sistemde kapitalist sistem güçlenir ve tüketim kültürü yaygınlaşır. Sermaye ve emek arasındaki ilişki dengesizleşir. Kapitalist sistemde önemli olan büyümektir ve bunun uğruna her türlü yola başvurmak normalleştirilmektedir. Sonuç olarak ele geçirilmiş ve manipüle edilmiş toplum; çevresel sorunlar ve doğa tahribatı ile karşı karşıya kalmaktadır. Çalışma içerisinde toplumsal ve çevre yanlısı bir düşünür olan Bookchin'in görüşlerine değinilmiştir ve bu görüşlerden hareketle var olan sisteme alternatif çözüm önerilerinden bahsederek direnç kavramı ile bağlantılı çevresel hareketlerin doğa yanlısı, sürdürülebilir bir düzene, ast üst ilişkisinin olmadığı barışçıl bir tavra işaret ettiği vurgulanmıştır. Her türlü tahakküm olgusundan sıyrılmak, katılımcı demokrasinin hüküm sürdüğü bir toplum yaratmak ve sisteme karşı direnç göstermek gerekmektedir. Direnç göstermek; insanlığın doğanın yaşam içerisinde katılımcı bir güç olduğunu kabul eden bir duyarlılığı seçmesiyle ve toplumsal olanla, ekolojik olanın uyum içinde birbirini desteklediği bir kendiliğindenlik ilkesi ile hareket edebilmesi ile tanımlanmaktadır. Çalışma içerisinde direnç göstermenin yönetici bir sınıfa mahal bırakmayan doğal bir içsel güdümlerle oluşacağı vurgulanmıştır ve ekolojik bir toplumun imkânı sanatsal üretimlerin içerdiği iletiler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Agnes Denes iş merkezlerinin olduğu bir alanda asıl önceliğimiz olan doğal üretim yöntemlerine vurgu yapmıştır. Ekolojisi tahrip olmuş bir bölgenin ortasında buğday ekip ürün almayı başarmış çalışması ile istediği mesajı vermeyi başarmıştır. Yine ekolojisi zarar görmüş olan Kassel şehrinde toplumu örgütleyerek katılımcı bir sanatsal proje gerçekleştiren Beuys, ağaçlandırma çalışmaları ile kültürün verdiği zarar karşısında sanatsal bakış açısını sunarak bir direniş örneği sergilemiştir. Mell Chin, sistemin temelde tahakküm olgusunun verdiği zararlar karşısında toprağı geri kazanmanın yollarını arayan bir direnişçidir. Kapitalist sistem içerisinde değersizleştirilen emek kavramını ele alan Mierle Laderman Ukeles çalışması ile ekoloji yararına aslında en çok çalışan temizlik işçilerini görünür kılmış, sistemin manipüle ettiği bu durum karşısında direniş örneği gerçekleştirmiştir. Örnek verilen sanatsal üretimlerden hareketle günümüz küresel ortamını yansıtan sanatın sömürge düzeninden sıyrılmaları için her zaman daha yaratıcı ve üretken olması gerektiği savunulmaktadır. Katılımcı sanat pratiklerinin içinde var olan bu

farkındalıklı bakış açısı, hayatın içinde kalarak, özgünlüğünü ve yaratıcılığını koruyarak var olmaya ve sistemin değişimi için her zaman yenilikçi adımlar atmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Akay,A. (2005) Sanatın Durumları Kıbrıs Konuşmaları. İstanbul: Bağlam

Antmen, A. (2008) 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar, İstanbul: Sel

Arat D., Şahin N. Joseph Beuys'un 7000 Meşe Projesinin Greimas'ın Göstergebilim Çözümleme Yöntemiyle İncelenmesi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C 2, S.1

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss/issue/70601/1077870>

Apaydın, S. , Şahin, E., Tezcan, G. , Böyükata M. (2019). Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Elektriksel Direnç Kavramı Hakkındaki Ön Bilgilerinin Belirlenmesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi. s.4

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/43815/538293>

Atar, B. (2017). Gıdamız Buğdayın, Geçmişten Geleceğe Yolculuğu, Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvac Akademi 2. s.4

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalvac/issue/32621/335464>

Aydın, T. (2021) Kapitalist Bir Ortamda Bir Güncel Sanat Okuması: Sömürü. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara

Aykanat, F. (2018). Antroposenik Amnezya: Antroposen Çağı'nda İnsan Kaynaklı Çevresel Dönüşümler ve Değişen Doğa İmgesinin Kültürel Hafızamızda Bıraktığı Boşluklar. Doğu Batı:Floraya Ağıt Doğa. s.40

Beardsley, J. (1998). Earthworks and Beyond. New York: Abbeville Press

Bookchin, M. (2013). Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm. İstanbul: Sümer

Brown, A. (2014). Güncel Sanat ve Ekoloji. İstanbul: Akbank

Boynukalin, R. (2013). Performans Sanatçısı Olarak Arılar ve Enstalasyon Olarak Kovanlar, Ulakbilge, 2017, Cilt 5, Sayı 13, s.1075

<https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1496071583.pdf>

Cezayirli G. (2004). Küreselleşme, Bireyselleşme ve Toplumsallaşma Cilt 14, Sayı 41. s.29,58

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44273/546598>

Çınar, S. (2019). Ekolojik Sanat Projeleri'nde Okyanus Atıklarının Sanatsal Nesnelere Dönüşümü. JIA 9 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijjia/issue/57932/831826>

Eryılmaz, G. (2011). Neo-Liberal İktidar Tarzı ve Birey İnşası: 1980 Sonrası Türkiye'de Üniversite Gençliği Örneği, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi <http://dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/handle/1/601>

Freud, S. (2015). Uygarlığın Huzursuzluğu. İstanbul:Cem

Günay Ö. ,Sönmez D.(2013) Doğadan Kültüre / Kültürden Doğaya Evrilen İnsan Ve Reklam, Synergies Turquie, 6 http://www.gerflint.fr/Base/Turquie6/Sonmez_Gunay.pdf

Gürpınar, D. (2020). Özgürlüğün İdeolojisi Liberalizm. İstanbul: Liberus

Habermas, J. (2001). İletişimsel Eylem Kuramı. M. Tüzel (Çev.). İstanbul: Kabalcı

Harvey, D. (2005). Neoliberalizmin Kısa Tarihi. İstanbul: Sel

Heywood, A. (2008). Küresel Siyaset. Ankara:Felix

Hicks,A.(2015). Küresel Sanat Pusulası. İstanbul: YKY

Karabağ H. (2020). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Tarım Politikaları ve Az Gelişmiş Ülkeler Tarımsal Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1945-2000), Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 22 Sayı: 40 / Volume: 22. s.40 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosbilder/issue/59399/816403>

Kavanoz, S. (2020). Kentsel Direnç" Kavramı Üzerine. Kent ve Çevre Araştırmaları 1. s.7 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vykentcevre/issue/55330/733459>

Kaygalak, S. (2009). Kentin Mültecileri. Ankara: Dipnot

Korkmaz D. (2018). Sanat Siyaset İlişkisi Bağlamında Politik İmge,Rating Akademi, Cilt:1, Sayı:2 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/537805>

Kovel, J. (2005). Doğanın Düşmanı. İstanbul:Metis

Kutlu İ., Kayar Z. (2022) Kentsel Dirençlilik ve Çevresel Sürdürülebilirlik İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, Troy Akademi C 7 S. 2 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/@ismailkyr>

- Malçok, E. (2018). Geçmişten Günümüze Ekolojik Kriz ve Çözüm Önerileri, Doğu Batı, 83, s.143
- Özkazanç, A. (2009). Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu.Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Özmen, İ. (2018) Bitmeyen Kavga: Vergi, Vergide Bir Pasif Direnç Örneği Henry Thoreau. Sosyo Ekonomi Dergisi36. s.163
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/36541/334797>
- Sönmez, D. (2013). Doğadan Kültüre Kültürden Doğaya Evrilen İnsan ve Reklam, s.33
https://gerflint.fr/Base/Turquie6/Sonmez_Gunay.pdf
- Selen U. (2008). 1980 Sonrası Neoliberal Politika Uygulamalarını Eleştirisi
- Sennet, R. (2012). Beraber. İstanbul: Ayrıntı
- Sezgin, E. (2021). Sanat ve Ekoloji. İstanbul:Metis
- Şahin, K. (2011). Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon, Cilt 1, sayı 1
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kusbd/issue/19374/205539>
- Şahin D., Arat K. (2020) Joseph Beuys'un 7000 Meşe Projesinin Greimas'ın Göstergibilim Çözümleme Yöntemiyle İncelenmesi, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,Volume/Cilt 11 Number/Sayı , s.233
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss/issue/70601/1077870>
- Ünver, H. (1996). Çevre Felsefesi. Ankara: DorukYalçınar, Ö. (2007). Sürdürülebilir Kent İçin Ekolojik Teknolojik Tasarım, Gündül Örneği, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Yayman, H. (2000). 1980 Sonrası Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 2. s. 3
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287871>